

ACTA POLITOLOGICA

www.acpo.cz

INTERNETOVÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS

2013 | Vol. 5 | No. 1 | ISSN 1803-8220

NĚMEC, Jan (2013). Koaliční vládnutí v prezidentských systémech: případ Brazílie. *Acta Politologica* 5, 1, 1-17. ISSN 1803-8220.

Tento článek podléhá autorským právům, kopírování a využívání jeho obsahu bez řádného odkazování na něj je považováno za plagiátorství a podléhá sankcím dle platné legislativy.

Internetový recenzovaný časopis vydává
Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze,
Katedra politologie Institutu politologických studií

Koaliční vládnutí v prezidentských systémech: případ Brazílie¹

Jan Němec²

Abstract:

The article focuses on the newly studied format of government, the so-called coalitional presidentialism, with special emphasis on the Brazilian case. The author argues that the tradition of coalitional governments in this country contributes to the survival of extreme pluralism of party system which, in the first plan, it tries to overcome. After a brief overview of coalitional presidentialism in the Latin American regional context, where this pattern of government is rather common, he proceeds to the analysis of the Brazilian party system which is characterized as an extremely pluralist but with a low level of polarization. The author identifies poles established around two parties dominant on the left and right and a bloc of "volatile" parties which are able to make electoral and/or government coalition with both poles. The office-seeking character of these parties enables to make alliance regardless the policy orientation of respective government. Taking into account that these "volatile" parties belong to the best institutionalized ones in the Brazilian party system, we can conclude that the coalitional presidentialism is rather supportive to the existing structure of the party system in Brazil.

Key words: Brazil, presidentialism, coalitional government, party system.

Úvod

Jednou z klíčových výzkumných otázek v politologii jsou faktory stability, resp. nestability exekutivní moci (viz např. Warwick [1994] pro parlamentní systémy, pro kolapsy vlád v prezidentských systémech rozvojových demokracií např. Llanos, Marsteintredet [2010]). Zájem badatelů, který má silné zdůvodnění potřebou praxe, se především u parlamentních režimů zaměřoval na formát vlády coby kolegiálního orgánu. Pro parlamentní formu vládnutí je klíčová podpora parlamentu, který je tím aktérem, jenž rozhoduje nejen o vzniku vlády, ale zejména o politickém „přežití“ skupiny držící exekutivní moc. Nutnost existence podpůrné parlamentní většiny (přesněji neexistence většiny, která by byla schopna vládní blok v držení výkonné moci nahradit), je charakteristickým rysem parlamentních režimů. Ve vícestranických systémech, které jsou v pluralitních režimech častým uspořádáním, se parlamentní podpora vládě zajišťuje vytvářením koalic stran zastoupených v parlamentu.

S ohledem na převahu parlamentních režimů v (západní) Evropě nepřekvapí, že drtivá většina odborné literatury zabývající se koaličním vládnutím se soustředí na země tohoto regionu. Dnes již klasické práce věnované západoevropským systémům (např. De Swaan

¹ Tento text vznikl v rámci řešení projektu IGA „Prezident a systém politických stran jako faktor (ne)stability režimů v Latinské Americe“, č. F2/12/2011.

² Ing. Mgr. Jan Němec, Ph.D., odborný asistent na katedře politologie Vysoké školy ekonomické v Praze, nám. W. Churchilla 4, 130 67, Praha 3. Kontakt: nemecj@vse.cz.

[1973]; Dodd [1976]; Browne, Dreijmanis [1982]; Bogdanor [1983]; Pridham [1986]; Budge, Keman [1990]; Laver, Budge [1992]; Laver, Schofield [1992]; Laver, Shepsle [1996]; Maor [1998]; Müller, Strøm [2003]; nejnověji např. Martin, Vanberg [2011]) daly vzniknout empiricky solidní teorii koalic, jež v mnohém navazuje na analýzu koalic vycházející z teorie her [Riker 1962] a v politologii se tradičně používá „při studiu okolností a podmínek provázejících vytváření vlád v parlamentních režimech“ [Říchová 2000: 119].³

V poslední době tato teorie dostává nový impuls, který vychází z překvapivé stability vládnutí v prezidentských systémech Latinské Ameriky, Afriky i postsovětského prostoru. Cílem tohoto textu není ozřejmit důvody zmiňované stability (také s vědomím toho, že stabilita systému nemusí nutně znamenat „kvalitní“ vládnutí); s využitím brazilského případu se soustředíme na proměnu stranického systému s tím, že prezidentská forma vlády ve svém nastavení formálních legislativně-exekutivních vztahů zůstala v tomto případě ve sledovaném období (vymezeným volbami 1994–2010) v zásadě nezměněna. Koaliční prezidencialismus jako formát vládnutí tak představuje rámec, v němž se brazilský stranický systém od počátku 80. let, kdy byl obnoven stranický pluralismus, vyvíjel [Abranches 1988; Power 2010].

Cílem tohoto textu je zjistit, jakým způsobem koaliční vládnutí přispělo k formování stranického systému Brazílie do podoby, jakou známe dnes a která se na první pohled neliší od své počáteční konstelace. Tu Scott Mainwaring svého času opakovaně označil za „nedostatečně rozvinutý“ (*underdeveloped*) systém [Mainwaring 1992; 1999]. Vystává otázka, zda koaliční povaha vládnutí je řešením problému koexistence této formy vlády s vícestranickým systémem, nebo zda je také jeho klíčovým faktorem. Tedy zda způsob předcházení stavu tzv. rozdělené vlády (v případě USA označované jako *divided government*) – vytváření širokých stranických koalic namísto vládnutí z pozice legislativně minoritní prezidentské administrativy – stav „nedostatečné rozvinutosti“ brazilského stranického systému nekonzervuje, resp. s ohledem na rostoucí parlamentní fragmentaci [Němec 2011] dokonce nepodporuje.

Téma koaličního prezidencialismu je relevantní nejen pro zájemce o Latinskou Ameriku či o systémy s podobným nastavením politických institucí. S tím, jak některé prezidentské systémy vykazují charakteristiky velmi příbuzné těm, jež byly dosud připisovány parlamentarismu – lze tedy hovořit o jejich „parlamentarizaci“ –, a naopak parlamentní režimy se do značné míry „prezidencializují“ [Poguntke, Webb 2005], je třeba zvažovat, zda je klasifikace existujících systémů na prezidentské a parlamentní při studiu exekutivně-legislativních vztahů stále přínosná [Cheibub, Limongi 2010]. Samotné přibližování prezidentských systémů založených na koaličním vládnutí systémům fungujícím podle logiky parlamentarismu může znovu otevřít diskusi o nastavení základních politických institucí a jejich vzájemných interakcích, jak ji na počátku 90. let minulého století nastínil Juan Linz [Linz 1990a; 1990b].

Koaliční prezidencialismus v Latinské Americe

Na rozdíl od parlamentních režimů, kde vládě dává vzniknout koalice sil (stran) zastoupených v parlamentu – legislativní koalice –, v prezidentských režimech je to vláda, zosobněná prezidentem, kdo vytváří legislativní koalici. Oba subjekty exekutivně-legislativního vztahu v prezidentském systému, moc výkonná a moc zákonodárná, jsou ale stále ve svém vzniku

³ Nemožnost vzniku většinových jednobarevných vlád, a tedy nutnost vytvářet koalice, je někdy nazírána jako zdroj údajné vládní nestability a/nebo neakceschopnosti v České republice [viz např. Novák 1996]. I z toho důvodu nepřekvapí, že studium koalic se v poslední době stalo předmětem zájmu také českých badatelů (např. Cabada a kol. [2006], Říchová [2006], Šušlíková [2009], Balík, Havlík [2011]).

i přežití vzájemné nezávislé. Z principu jsou jak prezident, tak legislativní sbor voleni přímo voliči na pevně stanovené funkční období, které není možné za běžných okolností zkrátit vyslovením nedůvěry exekutivě nebo rozpuštěním parlamentu a vypsáním předčasných voleb.

K tomuto specifiku prezidentských systémů se připojuje obecný problém: odlišně od parlamentních režimů, kde legislativní a exekutivní moc mají původ ve shodné volební aréně, se prezidentské režimy vyznačují existencí dvou volebních arén, přičemž v obou případech jde o volby prvního řádu. Avšak ani zde nejsou tyto arény nezávislé; právě naopak, spojenectví vzniklá na podporu určité prezidentské kandidatury mohou výrazně ovlivnit volební zisky stran v parlamentních volbách. Zejména u transformujících se stranických systémů mohou personalizované prezidentské volby v případě, že se jich relevantní formou účastní političtí „outsideri“ (takových byla v zemích Latinské Ameriky v počáteční dekádě demokratizace celá řada), přispívat ke slabé institucionalizaci politických stran a stranických systémů. Množství efemérních stran střídajících se každé volební období bylo charakteristickým rysem politiky v Ekvádoru, Peru, Kolumbii či v dalších zemích, kde se právě pod vlivem nástupu politických outsiderů do prezidentské funkce nedařilo vytvořit stranický systém, jenž by kromě personálních a klientelistických vazeb odrazil také konfliktní linie ve společnosti či odlišné ideje, zájmy a politické projekty.

Pro politické systémy některých zemí Latinské Ameriky je tedy charakteristická taková konfigurace jeho klíčových součástí, jež byla na začátku (re)demokratizace v 80. a na počátku 90. let považována za možnou příčinu zásadních politických a institucionálních krizí, případně i zhroutení křehkých demokracií v budoucnu. Ve svém dnes již klasickém textu *The Perils of Presidentialism* Juan Linz [1990a] poukazoval na institucionální „pasti“, jež jsou podle něj prezidentským režimům vlastní. Linzovým záměrem bylo zejména přispět do diskuse ohledně vhodnosti prezidentského, resp. parlamentního vládnutí pro nové demokracie, v čemž pokračoval v navazujícím článku *The Virtues of Parliamentarism* [Linz 1990b]. Tato obecná debata dala vzniknout příspěvkům, které se postupně stále více zaměřovaly na další součásti politických systémů, zejména na systém politických stran. Právě kombinace prezidentského vládnutí a vícestranického systému, která je s nemnoha výjimkami typická pro téměř všechny latinskoamerické státy, byla považována za „obtížnou“ ve vztahu ke konsolidaci demokratického režimu [Mainwaring 1993].

Alfred Stepan a Cindy Skachová si v této souvislosti kladli otázku, „*proč přetrvává tolik vícestranických parlamentních demokracií, ale dlouhodobě žádná prezidentská?*“ [Stepan, Skach 1993: 20]. Odpověď pak nacházeli v odlišné míře zájmu zapojených aktérů na stabilitě exekutivní moci: zatímco v parlamentarismu jsou legislativní a exekutivní většiny provázány a vzájemně závislé, co se jejich přežití týká, v případě prezidentského systému „*existuje mnohem méně pobídek pro koaliční spolupráci (...) Prezident může do svého kabinetu nominovat zástupce jiných stran, než je jeho vlastní, avšak ti jsou vybráni jako individuální osoby, nikoliv jako členové trvanlivé a disciplinované koalice*“ [Stepan, Skach 1993: 20]. Autoři se rozhodně nemýlili v tom, že koalice nebudou disciplinované,⁴ avšak vývoj dalších let v mnoha zemích Latinské Ameriky ukázal, že tyto koalice mohou být trvalé a že strany, jež se jich účastní, mohou mít na své ministry/vládní rezorty výraznější vliv, než by se u prezidentského systému očekávalo.

S tím, jak se latinskoamerické systémy vyvíjely v podmínkách demokratického vládnutí, se ukázalo, že tato konfigurace nemusí být pro demokracii fatální. Ostatně existují em-

⁴ Ostatně nedisciplinovanost v chování členů kongresu považuje Giovanni Sartori za jeden z faktorů, který umožňuje funkčnost amerického systému, ústavě Spojených států paradoxně navzdory [Sartori 2001: 100].

pirické studie [viz např. Cheibub et al. 2004], jež poukazují na skutečnost, že formování exekutivních a legislativních koalic v prezidentských systémech (1) není o nic vzácnější, než tomu je v systémech parlamentních, a (2) formát vlády (menšinová, většinová jednobarevná či koaliční) nemá jednoznačně prokazatelný jednosměrný vliv na úspěch vlád v legislativní oblasti či stabilitu systému. Prezident totiž často disponuje významnými nástroji, jimiž může členy kongresu motivovat k podpoře vládních politik [Raile et al. 2011]. Postupem času se tedy koaliční prezidencialismus etabloval jako politologická kategorie a v současné době se v souvislosti se svým hojným a variujícím empirickým výskytem stále častěji stává předmětem komparativních studií [viz Lanzaro et al. 2001; Amorim Neto 2006; Gallo 2006; Pasquarelli 2010; Alemán a Tsebelis 2011].⁵ Typickým příkladem pevného zakotvení koaličního prezidencialismu je právě Brazílie.

Brazílie nicméně není jedinou ze zemí Latinské Ameriky, kde je koaliční vládnutí běžnou praxí. Daniel Chasquetti mezi lety 1978–2000 identifikoval 21 koaličních vlád [Chasquetti 2001: 337]. Známý je případ Chile, kde soudržnost a stabilitu koalic výrazným způsobem stimuluje volební systém [Došek 2010: 165], zkušenost s vytvářením koaličních exekutiv má i Uruguay, kde tradiční dvoustranický systém od konce 90. let narušil třetí subjekt, jehož rostoucí volební zisky donutily dřívější hlavní rivaly ke koaliční spolupráci [Altman 2000]. Odborně zajímavý je i případ Argentiny, která zažila koaliční vládnutí sice jen velmi krátce během funkčního období prezidenta Fernanda de la Rúy (1999–2001), avšak jeho kritický průběh a nešťastné vyústění (finanční krize, rezignace prezidenta, státní bankrot následovaný sociální a politickou krizí), obsahovaly také test koaliční soudržnosti a vnímání koaličního vládnutí v tamní politické kultuře [Novaro 2001: 78-89].

Tabulka č. 1: Typy vlád ve vybraných latinskoamerických zemích

	Počet sledovaných vlád	Podíl typu vlád (v %)			
		jednostranických		koaličních	
		většinových	menšinových	většinových	menšinových
Argentina (od 1983)	7	28,6	57,1	0,0	14,3
Bolívie (od 1982)	8	25,0	0,0	62,5	12,5
Brazílie (od 1985)	6	0,0	16,7	66,7	16,7
Ekvádor (od 1979)	9	0,0	11,1	22,2	66,7
Chile (od 1990)	5	0,0	0,0	80,0	20,0
Kolumbie (od 1978)	10	40,0	20,0	30,0	0,0
Mexiko (od 1990)	3	0,0	100,0	0,0	0,0
Paraguay (od 1989)	5	80,0	0,0	0,0	20,0
Peru (od 1980)	7	14,3	14,3	42,9	28,6
Uruguay (od 1980)	5	0,0	16,7	50,0	16,7
Venezuela (od 1978)	7	14,3	28,6	28,6	28,6
Celkem	72	19,4	20,8	36,1	22,2

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat z Chasquetti 2001 a informací z internetových stránek příslušných vlád (stav ke konci roku 2012).

⁵ Zmiňme zde např. tříletý výzkumný projekt „Coalitional Presidentialism in Africa, Latin America and Postcommunist Europe: Dynamics of Executive-Legislative Relations in New Democracies“, zpracovávaný od roku 2011 na Oxfordské univerzitě [pro popis projektu viz Chaisty et al. s.d.].

Vedle těchto zemí tzv. jižního cípu nalezneme koaliční vládnutí také v dalších státech Latinské Ameriky: výraznou měrou se koaliční spojenectví podepsala na politickém procesu v Bolívii [Buben 2010: 65-66], kde René Mayorga v souvislosti s ústavním pravidlem „potvrzení“ (fakticky volby) prezidenta kongresem v případě, že v jednokolové přímé volbě žádný z kandidátů nezískal absolutní většinu hlasů (což se podařilo až v roce 2005 Evovi Moralesovi) hovoří o „parlamentarizovaném prezidencialismu“ [Mayorga 2001].⁶ Koaliční vlády vznikaly také v Ekvádoru či ve Venezuele na sklonku čtvrté (prezident Rafael Caldera 1994-1998) a na začátku páté republiky (první vláda Huga Cháveze po roce 1998) [Chasqueti 2001: 337-338].

Tabulka 1 poskytuje základní přehled formátu vlád ve vybraných latinskoamerických zemích v období od obnovení soutěživých voleb. Tabulka je do značné míry zjednodušením reality, protože bere v potaz pouze vlády vzniklé po prezidentských volbách, nezvažuje proměny jejich formátu během funkčního období prezidenta (pro srovnání viz tabulku 7, kde jsou podrobně uvedeny formáty brazilských vlád od roku 1995). Za pozornost zde stojí, že (1) koaliční vládnutí je ve sledovaných případech častějším případem než vlády jednostranické a že (2) není vzácností situace, kdy koaliční vláda je menšinová – tedy strategie vytvoření stabilní koalice nevede k základnímu cíli, tedy zajištění stabilní legislativní většiny. Brazilský případ není v tomto směru žádnou výjimkou.

Bloky a póly brazilského stranického systému

Od počátku moderního politického stranictví v Brazílii, který je možný datovat do období tzv. populistické republiky let 1946–1964, vykazoval stranický systém spíše dezintegrační tendence, které nijak nesměřovaly k „optimu“ dvoustranického systému podle vzoru USA. Spíše naopak, docházelo ke stále většímu přesunu voličů od dvou „tradičních“ stran k novým, často efemérním alternativám [Souza 1976: 143-145]. Ani vnucené dvoustranictví, jež za pomoci restriktivních opatření uvalených na stranické sdružování zákonem ustavila vláda vojenské junty (1964–1985), kdy se prorežimní proudy seskupily do bloku ARENA a opozice do hnutí MDB, nemělo dlouhé trvání a nevydrželo ani do konce autoritářského režimu [Alves 1985]. V roce 1979 vojenská vláda s vidinou vylepšení vlastních pozic umožnila opětovný vznik dalších politických stran a tento rok je možné považovat za prvopočátek současného stranického systému. Poté, co v roce 1988 vstoupila v platnost nová ústava, která garantuje svobodu stranického sdružování, padly poslední překážky svobodného vzniku a působení stran, zejména ve vztahu k jejich ideologickému zaměření (dříve byla s poukazem na „vadnou“ ideologii zakázána např. komunistická strana).

Opětovně se ustavil vícestranický systém, který co do počtu relevantních stran překonal období před ustavením vojenského režimu. Jak již bylo uvedeno výše, přijetím ústavy v roce 1988 byla definitivně garantována svoboda stranického sdružování. Od té doby došlo k nárůstu počtu legálně působících stranických subjektů, nicméně v důsledku výše zmiňované zákonné regulace, jež klade požadavek „národního charakteru“ strany,⁷ v Brazí-

⁶ Nová bolivijská ústava z roku 2009 tuto pravomoc kongresu neobsahuje a zavádí dvoukolovou přímou volbu v případě, že žádný z kandidátů v prvním kole nezíská absolutní většinu (nebo alespoň nepřekročí stanovený 40% práh s alespoň 10% odstupem od druhého nejúspěšnějšího kandidáta [Buben 2010: 85].

⁷ Podle zákona o politických stranách z roku 1995 musí strana doložit podporu takového počtu oprávněných voličů, který odpovídá alespoň 0,5 % platných hlasů odevzdaných při posledních volbách do Poslanecké sněmovny, a tito oprávnění voliči musí pocházet alespoň z jedné třetiny států federace, přičemž v každém státu federace musí podíl oprávněných voličů podporujících danou stranu tvořit alespoň 0,1 % voličů účastnících se

lii dlouhodobě legální působí méně než 30 stran. Z nich však obvykle dvě desítky získávají volené posty na centrální úrovni. Systém je ale relativně stabilní: drtivá většina stran dlouhodobě udržuje relevantní společenské zakotvení (viz dále tabulku 3) a celkem stabilní je i jejich zařazení na škále levice-pravice (viz tabulku 2). V případě Brazílie se tak potvrzuje, že neexistuje jednoznačný vztah mezi nadměrným počtem stran v politickém systému a jeho stabilitou, což lze pozorovat v celé Latinské Americe [viz Kouba 2011].

Tabulka č. 2: Umístění hlavních politických stran na levo-pravém spektru, 1993–2009

Rok	Levice										Pravice
1993	PCdoB	PT	PSB	PPS	PDT	PSDB	PMDB	PTB	PL	PFL	PP(B)
1997	PCdoB	PT	PSB	PPS	PDT	PMDB	PSDB	PTB	PL	PFL	PP(B)
2001	PCdoB	PT	PSB	PDT	PPS	PMDB	PSDB	PL	PTB	PFL	PP(B)
2005	PCdoB	PSB	PT	PPS	PDT	PMDB	PSDB	PTB	PL	PFL	PP(B)
2009	PSOL	PCdoB	PSB PT	PDT	PV	PPS	PMDB PSDB	PTB	PR	PP	DEM

Zdroj: 1993–2005 převzato od Power, Zucco Jr. [2009: 243]; pro rok 2009 převzato od Zucco Jr. [2009: 5]; upraveno.

Poznámka: Strana PR vznikla v roce 2006 fúzí PL s menší stranou PRONA, PFL se v roce 2007 přejmenovala na DEM.

Z tabulky 3 je patrné, že stranický systém vykazuje stabilitu, co se trvanlivosti stran a jejich ukotvení ve společnosti týká. Pět nejsilnějších stranických subjektů, které dohromady při volbách do Poslanecké sněmovny obsadily téměř 60 % všech křesel, patří zároveň mezi strany s největším počtem členů (dohromady 54 % všech osob, které jsou registrovány jako členové některé z legálně působících stran) a nejmladší z nich PP vznikla před téměř dvěma dekádami (avšak i ona má hlubší historické kořeny v prorežimní straně vojenské diktatury). Tyto charakteristiky dokládají, že klasifikace brazilského stranického systému jako atomizovaného – jak jej v polovině 90. let minulého století označil Giovanni Sartori [Sartori 2001: 176] – je dnes již překonaná. Stranický systém vykazuje známky strukturální konsolidace, a to jak jeho prvků, tak i vazeb (spojeneckých či opozičních) mezi nimi. Nelze tedy uplatit Sartoriho definici atomizovaného pluralismu, tedy že žádná ze stran nemá znatelný vliv na jinou stranu [Sartori 2005: 131]. Nelze-li brazilský stranický systém klasifikovat jako atomizovaný, a na první pohled je zřejmé, že rozhodně nepatří do třídy systémů omezeného pluralismu (počet relevantních stran převyšuje pět), jako nejpřípadnější se jeví přiřazení mezi systémy extrémního pluralismu. Pro další rozbor je třeba si klást otázku, zda je fragmentace stranického spektra projevem *segmentace*, nebo spíše *polarizace* systému politických stran [Sartori 2005: 131]. Významná polarizace by totiž omezovala spektrum možností stranických koalic – strany a za ně zvolení poslanci by jen těžko byly schopny podporovat vládu přináležící k opačnému pólu.

posledních voleb do Poslanecké sněmovny v daném státu. Pouze při splnění této podmínky je strana registrována u Nejvyššího volebního soudu (TSE) a může se účastnit voleb.

Tabulka č. 3: Vybrané charakteristiky hlavních politických stran

Strana	Rok vzniku	Počet členů	Kumulovaný podíl členů (v %)	Kumulovaný podíl mandátů v Poslanecké sněmovně (v %)
PT	1982	1 394 292	10,0	17,2
PMDB	1981	2 315 651	26,7	32,4
PSDB	1989	1 315 527	36,2	42,7
PP	1995	1 369 716	46,1	51,3
DEM	1986	1 102 825	54,0	59,7
PR	2006	731 771	59,3	67,5
PSB	1988	492 705	62,9	74,1
PDT	1981	1 129 867	71,0	79,2
PTB	1981	1 159 871	79,4	83,5
PSC	1990	304 434	81,6	86,8
PCdoB	1988	270 745	83,6	89,7
PV	1993	273 875	85,6	92,4
PPS	1992	445 390	88,8	94,7
PSOL	2005	41 247	89,1	95,3
ostatní	–	1 537 662	100,0	100,0

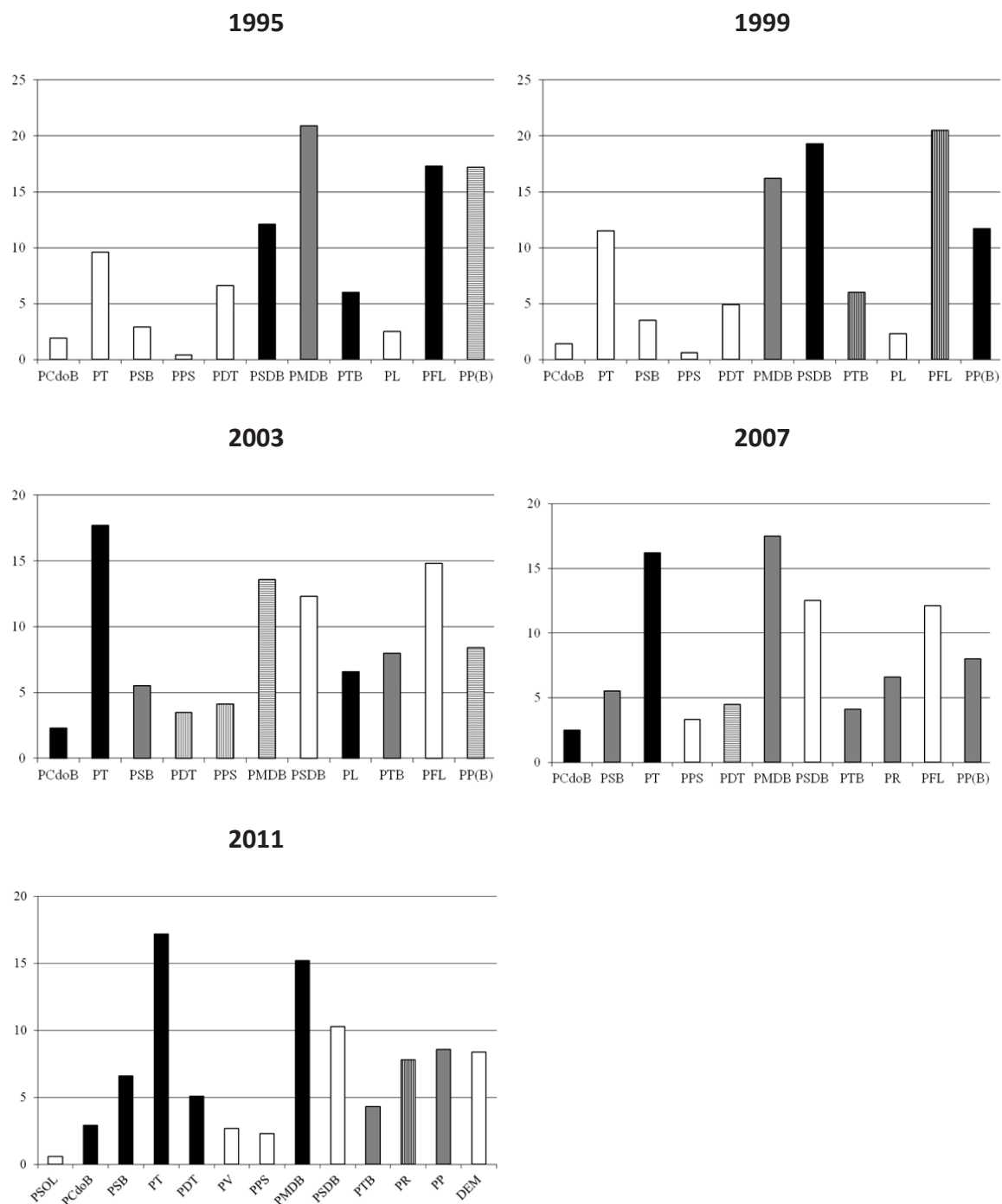
Zdroj: Vlastní výpočty na základě dat Nejvyššího volebního soudu [<http://www.tse.gov.br>], stav z podzimu 2010 (období všeobecných voleb).

Poznámka: Strany jsou seřazeny podle podílu mandátů získaných v Poslanecké sněmovně při volbách 2010.

Polarizaci stranického spektra můžeme odvodit pomocí kombinace údajů o umístění stran na levo-pravém spektru (viz tabulku 2) se silou jejich relativního zastoupení v Poslanecké sněmovně, kde se používá poměrný volební systém, který do určité míry odráží také rozložení stranické podpory ve společnosti. Použity jsou podíly poslaneckých křesel obsazených při zahájení nového funkčního období Poslanecké sněmovny. Promítají se zde tedy i změny stranické příslušnosti některých poslanců, jejichž mandát je volný, nikoliv stranický – migrace zvolených poslanců do vládního tábora v období mezi zvolením a zahájením funkčního období je častým jevem [Melo 2004].

Ve schématech jsou sloupce těch stran, které tvořily součást vládního bloku po celé funkční období, vyplněny, přičemž černě jsou vyznačeny strany, jež se podílely již na volební koalici daného prezidenta, šedě pak strany, které se k vládnímu bloku připojily až po volbách. Šrafovanou výplní jsou zvýrazněny ty strany, jež se na podpoře vlády podílely jen po určitou část období – vodorovné šrafování značí, že strana do koalice v průběhu funkčního období vlády přibyla, svislé, že koalici opustila (podrobněji viz tabulku 7). Bílé jsou sloupce těch stran, jež po celé vymezené období stály v opozici. Analyzovány jsou zde údaje od roku 1995, od kdy se prezident i Poslanecká sněmovna volí současně na stejně dlouhé funkční období.

Tabulka č. 4: Podíly mandátů v Poslanecké sněmovně v % v kombinaci s přiřazením stran na levo-pravém spektru (1995–2011)

Zdroj: Vlastní zpracování na základě údajů Power, Zucco Jr. [2009: 243] a Poslanecké sněmovny brazilského Kongresu [<http://www.camara.gov.br>].

Poznámka: Černě zvýrazněny jsou strany, jež se přímo podílely na vládě, šrafované pak strany, které se účastnily vlády jen po část volebního období (podrobně viz tabulku 7).

Výše představená schémata dobře znázorňují výraznou trojblokovost brazilského stranického systému, kde vedle levicového a pravicového pólu s PT, resp. PSDB jako jádry alternativních a vzájemně nekompatibilních uskupení [Strmiska 1999: 15], existuje ještě volebně silný politický střed obsazený stranou PMDB, jež plně využívá svůj značný koaliční potenciál – od obnovení demokracie v polovině 80. let se účastnila všech vlád. Podobně „přelétavé“ jsou i středopravicová PTB a pravicová PP, jež vedle přirozeného sklonu podílet se na středopravicových vládách rovněž nemají problém připojit se do bloku podporujícího vládu levice. Dostředivá tendence systému se tedy opírá jak o výrazné postavení středové strany, tak i o schopnost části pravice vstupovat do vlád levicových prezidentů. Přestože je tedy stranický systém podle počtu relevantních stran jednoznačně extrémně pluralitní, ve svém fungování se projevuje jako umírněný vícestranický systém. Tomu napomáhá také ustavená praxe koaličního vládnutí.

Vytváření a udržování prezidentských koalic

Tezi, jíž tento text rozvádí, zní: koaliční vládnutí je v případě Brazílie nejen nástrojem využívaným pro vytvoření stabilní vlády v podmínkách stranicky fragmentovaného zákonodárského tělesa, nýbrž také významným faktorem, jenž zabraňuje integračním procesům uvnitř stranického systému. Dochází tak k paradoxu, kdy strategie vytváření koalic, jejímž cílem je překonání potíží spojených s nadměrným stranickým pluralismem, zároveň přispívá k udržování tohoto excesivního multipartismu.

Od roku 1989 se přímo volení prezidenti museli potýkat se značně fragmentovaným kongresem, který však byl jako instituce akceschopný, což ilustruje např. impeachment prezidenta Fernanda Collora v roce 1992 či projednání a schválení mnoha závažných reforem, včetně reforem ústavy (např. v roce 2001 byla upravena pravomoc prezidenta vydávat dekrety se silou zákona). Přestože se politická situace od druhé poloviny 90. let stabilizovala (všichni prezidenti dokončili své mandáty v řádném termínu a země zažila bezprecedentní nástup dosavadní levicové opozice k moci zcela v souladu s ústavními pravidly), nelze pozorovat tendenci k posilování „prezidentských“ stran, tedy stran, jimž se podařilo prosadit svého zástupce do funkce šéfa exekutivy. Následující tabulka ilustruje tento vývoj, resp. ukazuje v zásadě stabilní vzorec voličského chování při prezidentských volbách:

Tabulka č. 5: Přehled volebních zisků prezidentských stran a koalic v letech 1994–2010 (v %)

Rok voleb	Podíl hlasů prezidentského kandidáta v 1. kole	Podíl prezidentovy strany	Podíl stran volební koalice	Počet stran volební koalice
1994	54,28	13,9	32,0	3
1998	53,06	17,5	52,6	5
2002	46,44	18,4	25,8	5
2006	48,61	15,0	17,4	3
2010	46,91	16,9	58,1	10

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat Nejvyššího volebního soudu [<http://www.tse.gov.br>] a Poslanecké sněmovny [<http://www.camara.gov.br>], data pro rok 1994 pocházejí od Lamounier, Amorim Neto [2005].

Tabulka poskytuje údaje o volební síle prezidentských stran⁸ od roku 1994, kdy se volby do Poslanecké sněmovny a první kolo prezidentských voleb poprvé konaly ve stejný den. Voliči tak neznají výsledek exekutivních ani legislativních voleb, a ve své většině tedy nehlasují strategicky, nýbrž vyjadřují svou první preferenci (volby do Poslanecké sněmovny probíhají podle zásad poměrného zastoupení). V tabulce jsou zastoupeni prezidenti ze stran středopravicových (Fernando Henrique Cardoso z PSDB v letech 1994 a 1998) i levicových (Luiz Inácio Lula da Silva z PT v letech 2002 a 2006 a Dilma Rousseffová z téže strany v roce 2010). Lze vysledovat stabilní podporu pro stranu zvoleného prezidenta, a to bez ohledu na jeho stranický původ. Tento podíl nedosahuje ani jedné pětiny hlasů, přitom podíl hlasů pro příslušného prezidentského kandidáta se stabilně pohybuje kolem 50 %.

Prezidentská volba se tedy neřídí primárně stranickými preferencemi, stejně jako podpora vyjádřená prezidentskému kandidátovi automaticky neznamená hlas pro jeho stranu. Vlivem výrazné personalizace poměrného volebního systému totiž nejsou ani hlasy pro volby do Poslanecké sněmovny udělovány zcela podle logiky stranické preference; velký vliv mají osobnosti kandidátů.⁹ Nabízí se pak otázka, *proč to jsou právě dvě výše uvedené strany, které navzdory relativní slabosti při legislativních volbách v prezidentském klání zaznamenávají největší úspěch?* Odpověď nám poskytují informace o podobě pólů ve stranickém systému, resp. jejich jádrech. Jak PT, tak PSDB jsou dlouhodobě volebně nejsilnějšími stranami, které vystupují jako neslučitelné alternativy (PT na levici, PSDB na pravici). Pro personalizovanou dvoukolovou volbu je pak takto prezentovaná rivalita výhodou vůči kandidátům třetích stran, jež na centrální i jiných úrovních (např. voleb guvernérů federálních států) vstupují do koalic s oběma stranami v závislosti na místních podmínkách.

Jiný obraz o dané situaci získáme, pokud započítáme hlasy pro všechny strany oficiální volební koalice vítězného kandidáta, tedy stran, které se otevřeně přihlásili k jeho podpoře již od prvního kola voleb. Zde již pozorujeme pestřejší spektrum výsledků, kdy v roce 2010 dokonce došlo k situaci, kdy podíl hlasů pro strany volební koalice při volbách do Poslanecké sněmovny přesáhl podíl hlasů pro vlastního prezidentského kandidáta. Část voličů, kteří v legislativních volbách dali hlas některé ze stran příslušné prezidentské volební koalice, tedy v prezidentských volbách hlasovala pro jiného kandidáta na šéfa exekutivy. Příznačná je rovněž nestabilita volebních koalic, které se při žádných ze sledovaných voleb zcela neopakovaly.

Tyto charakteristiky volební soutěže do značné míry ovlivňují podobu následně sestavené vládní koalice a postavení prezidentské strany v jejím rámci. I zde se tedy můžeme tázat, *co motivuje politické strany, aby do volebních koalic vstupovaly, resp. aby se jich naopak neúčastnily?* Je to buď stabilní spojení s jednou z jádrových stran toho kterého pólu (např. PCdoB a PSB jsou vždy koaličními spojenci PT, u PSDB je to obvykle PFL/DEM), anebo v případě, že taková stabilní vazba neexistuje, pravděpodobnost úspěchu určitého kandidáta v prezidentských volbách. Např. v roce 2010, kdy se pravděpodobnost zvolení vládní kandidátky blížila jistotě [více viz Němec 2011], vznikla prozatím nejširší volební koalice čítající deset stran. Naopak ve volbách let 1994 a 2006, kdy nebylo snadné výsledek předvídat (volby v roce 1994 byly teprve druhé přímé volby prezidenta od obnovení demokracie a první po sesazení prezidenta Collora, kdy pravicový blok byl vnitřně rozpolcený; k volbám 2006 viz např. Němec 2008], lze pozorovat snížení počtu stran podílejících se na vo-

⁸ Označení „prezidentská strana“ zde používáme pro stranu, jejíž člen byl zvolen prezidentem, nikoliv strany, která vznikla v důsledku stranické institucionalizace mocenského zázemí již zvoleného prezidenta.

⁹ V Brazílii je stranická identifikace voličů obecně velmi nízká [Nicolau 2006].

lební koalici nakonec vítězného kandidáta. Vyčkávání na výsledek voleb je taktika rozšířená zejména v bloku „přelétavých“ stran (srov. tabulku 4)

Tabulka č. 6: Přehled rozdělení mandátů prezidentské straně a volební koalici v letech 1994–2010 (v %)

Rok voleb	Podíl mandátů prezidentovy strany	Podíl mandátů stran volební koalice	Podíl prezidentovy strany v rámci volební koalice	Počet stran volební koalice
1994	12,1	35,4	34,1	3
1998	19,3	58,1	33,2	5
2002	17,7	25,3	70,0	5
2006	16,2	18,9	85,6	3
2010	17,2	59,8	28,7	10

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat Nejvyššího volebního soudu [<http://www.tse.gov.br>] a Poslanecké sněmovny [<http://www.camara.gov.br>], data pro rok 1994 čerpána z Lammounier, Amorim Neto [2005].

Tabulka č. 7: Přehled vládních koalic a jejich zastoupení v Poslanecké sněmovně, 1995–2011

Prezident	období	Strany koalice	Podíl mandátů prezidentovy strany	Podíl mandátů koalice
Cardoso I./1	1/95–4/95	PSDB, PFL, PMDB, PTB	12,5 %	56,1 %
Cardoso I./2	4/95–12/98	PSDB, PFL, PMDB, PTB, PPB	16,6 %	77,2 %
Cardoso II./1	1/99–3/02	PSDB, PFL, PMDB, PPB	18,3 %	73,9 %
Cardoso II./2	2/02–12/02	PSDB, PMDB, PPB	18,2 %	45,2 %
Lula I./1	1/03–1/04	PT, PCdoB, PSB, PTB, PL, PDT, PPS, PV	18,0 %	42,9 %
Lula I./2	1/04–1/05	PT, PCdoB, PSB, PTB, PL, PPS, PV, PMDB	17,7 %	62,4 %
Lula I./3	2/05–5/05	PT, PCdoB, PSB, PTB, PL, PV, PMDB	17,7 %	57,7 %
Lula I./4	5/05–7/05	PT, PCdoB, PSB, PTB, PL, PMDB	17,7 %	58,3 %
Lula I./5	7/05–12/06	PT, PCdoB, PSB, PTB, PL, PMDB, PP	17,7 %	69,6 %
Lula II./1	1/07–4/07	PT, PCdoB, PSB, PTB, PL, PMDB, PP	17,2 %	61,6 %
Lula II./2	4/07–2/08	PT, PCdoB, PSB, PTB, PMDB, PP, PR, PRB, PDT,	17,2 %	67,4 %
Lula II./3	2/08–3/10	PT, PCdoB, PSB, PTB, PMDB, PP, PR, PRB, PDT, PV	17,2 %	70,1 %
Dilma I./1	1/11–8/11	PT, PCdoB, PSB, PTB, PMDB, PP, PR, PRB, PDT, PSC, PTC	17,2 %	72,8 %
Dilma I./2	8/11–	PT, PCdoB, PSB, PTB, PMDB, PP, PRB, PDT, PSC, PTC	17,2 %	65,0 %

Zdroj: 1995–2006 převzato z Figueiredo [2007: 190], 2006–2006 z Pasquarelli [2010: 2138], a další od DIAP [2010; 2011], upraveno.

Poznámka: Uvedeny jsou pouze změny ve složení koalic, nikoliv případy, kdy sice došlo k rekonstrukci vlády, avšak bez změny stranického formátu (např. na jaře 2010). Podíl mandátů se může lišit od údajů o počtech mandátů získaných ve volbách. Zde se projevují přesuny poslanců mezi stranami (ty jsou rovněž příčinou změny podílu mandátů u prezidentské a dalších stran v průběhu volebního období), které jsou uvnitř Poslanecké sněmovny velmi častým jevem [Melo 2004].

Pro úspěch vlády jsou nicméně rozhodující počty mandátů, nikoliv podíl hlasů. Tabulka 6 poskytuje podobné údaje jako tabulka 5, avšak tentokrát s podíly poslaneckých mandátů. Z tabulky je patrné, že pouze ve dvou případech (volby 1998 a 2010) volební koalice získala absolutní většinu křesel v Poslanecké sněmovně. V obou případech toho však bylo dosaženo díky zvýšenému počtu koaličních partnerů, což s sebou neslo relativní oslabení síly prezidentské strany. V každém případě však konkrétní podoba vládního angažmá koaličních stran získává obrysy až po zvolení prezidenta při sestavování vlády. I prezidenti, kteří pro svou koalici ve volbách většinu nezískali, se nespolehali na ad hoc podporu poslanců a snažili se o sestavení pevné většinové koalice. Přehled složení všech koalic, tedy i těch zformovaných v průběhu funkčního období zvoleného prezidenta, od roku 1995 poskytuje tabulka 7.

Pozornost si zde zaslouží fakt, že se často jedná o nadměrné koalice (podíl křesel v Poslanecké sněmovně výrazně nad 50 %), nikoliv koalice, jež by byly minimální vítězné a naplňovaly by tak předpoklad racionality aktérů při jejich vytváření. Tato zdánlivá „iracionalita“ je vysvětlitelná jednak nutností zajistit většinu i v druhé komoře, Senátu, jež je v legislativním procesu vůči první komoře rovnocenná. S ohledem na to, že stranické složení komor se nemusí ve svých proporcích shodovat, mohou být některé strany do koalice začleňovány právě pro jejich nezbytnost pro zajištění senátní většiny. Nadměrná koalice je navíc pojistkou proti negativnímu dopadu nejednotnosti hlasování poslaneckých klubů, jež je pro mnohé politické strany typická.

Při této snaze jim byl k dispozici „rezervoár“ parlamentních stran, jež se před volbami formálně nepřipojily k žádnému z hlavních kandidátů a nechaly si tak otevřený prostor pro povolební vyjednávání, případně neměly problém po volbách koalici změnit (což byl případ PTB, která byla ve volbách roku 2010 členkou koalice podporující kandidáta pravice, avšak po volbách vstoupila do bloku stran vlády levice). Jde tedy o strany, jejichž hlavním zájmem je být ve vládě či v její maximální možné blízkosti (*office-seeking*), což z nich s ohledem na to, že v Poslanecké sněmovně dohromady obsazují kolem 30 % křesel a v dané vládě výrazněji nezasahují do artikulace politik (aspekt *policy-seeking* je u nich upozaděno), činí žádané koaliční partnery – v tabulce 7 jsou tyto strany (PMDB, PP, PTB) vyznačeny kurzivou, tučně je zvýrazněna strana prezidenta. Vezmeme-li v potaz, že tyto tři strany patří k nejstarším a zároveň co do počtu členů nejmasovějším (viz tabulku 3), tedy k nejlépe institucionalizovaným stranickým subjektům s pevným zakotvením na lokální i centrální úrovni, můžeme dovozovat, že za stávající situace neexistují stimuly pro změnu chování těchto stran. Právě naopak, koaliční prezidencialismus toto chování zjevně podporuje.

Závěr

Jak jsme uvedli výše, koaliční vládnutí není v kontextu latinskoamerických prezidentských systémů nijak výjimečné; právě naopak, většinové i menšinové koalice jsou od okamžiku obnovení stranického pluralismu a svobodné volební soutěže v těchto zemích přinejmenším stejně častým uspořádáním exekutiv. Navzdory některým temným předpovědím o „obtížnosti“ kombinace prezidencialismu s vícestranickým systémem se ukázalo, že koaliční vlády jsou životaschopné a v některých zemích se takový formát vládních kabinetů stal standardním. Jednou z nich je Brazílie, jíž se tato stať věnuje detailněji.

V úvodu jsme si položili otázku, jakým způsobem praxe koaličního vládnutí v prezidentském systému Brazílie ovlivňuje strukturu tamního stranického systému. Teze, kterou jsme následně formulovali, pojímá koaliční prezidencialismus jako řešení problému extrém-

ního stranického pluralismu, které však zároveň přispívá k udržování tohoto uspořádání systému politických stran.

Na základě rozboru dat týkajících se relativní síly relevantních stran a jejich umístění na pravo-levém spektru jsme identifikovali jádrové strany dvou pólů, které představují dvě vzájemně nekompatibilní politické alternativy. Tyto dvě strany, jež dominují příslušné části politického spektra – PT na levici a PSDB na pravici –, se dlouhodobě střetávají ve volbách o post prezidenta, přičemž ostatní strany s nimi buď vstupují do volebních koalic, nebo se následně připojují ke koalici vládní. Vedle existujících bloků na levici a pravici, které jsou relativně soudržné, pozorujeme v případě brazilského stranického systému také přítomnost středového bloku (zejména strany PMDB), který ve spojení s „přelétavými“ stranami pravice (PP a PTB) vytváří zásobu míst v kongresu, jež jsou vládám k dispozici bez ohledu na jejich zakotvení v pravicovém či levicovém bloku. Zaměření těchto volatilních stran na obsazování postů ve vládě (*office-seeking*) namísto prosazování programových priorit (*policy-seeking*) usnadňuje vyjednávání koaliční spolupráce.

Skutečnost, že výše zmíněné „přelétavé“ strany patří k nejvíce institucionalizovaným v zemi, naznačuje, že sledovaná taktika je pro ně dlouhodobě výhodná. Za současných podmínek nelze tedy očekávat větší integraci brazilského stranického systému a omezování počtu relevantních stran; spíše naopak, v posledních letech můžeme pozorovat narůstající fragmentaci stranického spektra, kdy se navíc stále větší počet politických stran snaží udržovat svůj koaliční potenciál co nejvyšší.

Koaliční vládnutí v brazilské variantě prokázalo svou životaschopnost. Otázkou však zůstává, zda se jedná o optimální způsob vládnutí: náklady – ekonomické i politické – udržování mnohačetných koalic mohou být značné. Problematika hodnocení efektivnosti vlády a vládnutí však již přesahuje rámec této stati.

Seznam zkratk:

- ARENA (Aliança Renovadora Nacional) – Aliance národní obnovy
- DEM (Democratas) – Demokraté
- PCdoB (Partido Comunista do Brasil) – Komunistická strana Brazílie
- PDT (Partido Democrático Trabalhista) – Demokratická strana práce
- PFL (Partido da Frente Liberal) – Strana liberální fronty
- PL (Partido Liberal) – Liberální strana
- PMDB (Partido do Movimento Democrático Brasileiro) – Strana brazilského demokratického hnutí
- PP (Partido Progressista) – Pokroková strana
- PPS (Partido Popular Socialista) – Lidová socialistická strana
- PR (Partido da República) – Strana republiky
- PRB (Partido Republicano Brasileiro) – Brazilská republikánská strana
- PRONA (Partido de Reedificação da Ordem Nacional) – Strana přestavby národního pořádku
- PSDB (Partido da Social Democracia Brasileira) – Strana brazilské sociální demokracie
- PSB (Partido Socialista Brasileiro) – Brazilská socialistická strana
- PSC (Partido Social Cristão) – Křesťansko-sociální strana
- PSOL (Partido Socialismo e Liberdade) – Strana socialismu a svobody
- PT (Partido dos Trabalhadores) – Dělnická strana
- PTC (Partido Trabalhista Cristão) – Křesťanská strana práce

PTB (Partido Trabalhista Brasileiro) – Brazilská strana práce
 PV (Partido Verde) – Strana zelených

LITERATURA:

- ABRANCHES, S. H. (1988). O Presidencialismo da Coalizão. O dilema institucional brasileiro. *Dados*. Vol. 31, no. 1, s. 5-33. ISSN 0011-5258.
- ALEMÁN, E.; TSEBELIS, G. (2011). Political Parties and Government Coalitions in the Americas. *Journal of Politics in Latin America*. Vol. 3, no. 1, s. 3-28. ISSN 1868-4890.
- ALTMAN, D. (2000). The Politics of Coalition Formation and Survival in Multi-Party Presidential Democracies. *Party Politics*. Vol. 6, no. 3, s. 259-283. ISSN: 1354-0688.
- ALVES, M. H. M. (1985). *Estado e Oposição no Brasil*. Petrópolis: Vozes.
- AMORIM NETO, O. (2006). The Presidential Calculus. Executive Policy Making and Cabinet Formation in the Americas. *Comparative Political Studies*. Vol. 39, no. 4, s. 415-440. ISSN 0010-4140.
- BALÍK, S.; HAVLÍK, V. a kol. (2011). *Koaliční vládnutí ve střední Evropě (1990–2010)*. Brno: Mezinárodní politologický ústav. ISBN 978-80-210-5537-7.
- BOGDANOR, V. (ed.). (1983). *Coalition Government in Western Europe*. London: Heinemann. ISBN 0-435-83104-6.
- BROWNE, E. C.; DREIJMANIS, J. (eds.). (1982). *Government Coalitions in Western Democracies*. New York: Longman. ISBN 978-0-5822-8218-6.
- BUBEN, R. (2010). Bolívie: přestavování mozaiky, ustavování nové hegemonie, či (r)evoluce? In NĚMEC, J. a kol. *Komparace politických systémů. Politické systémy Latinské Ameriky*. Praha: Oeconomica, s. 52-93. ISBN 978-8024-51740-7.
- BUDGE, I.; KEMAN, H. (1990). *Parties and Democracy. Coalition Formation and Government Functioning in Twenty States*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 0-19-827752-0.
- CABADA, L. a kol. (2006). *Koalice a koaliční vztahy České republiky v evropském kontextu*. Plzeň: Aleš Čeněk. ISBN 978-80-7380-0048. ISBN 0-444-41144-5.
- DE SWAAN, A. (1973). *Coalition Theories and Cabinet Formations. A study of formal theories of coalition formation applied to nine European parliaments after 1918*. Amsterdam: Elsevier.
- DIAP (2010). *Radiografia do Novo Congresso. Legislatura 2011–2015*. Brasília: DIAP. Dostupné z WWW: <<http://www.diap.org.br/index.php/nossas-publicacoes?task=view.download&cid=232>> [cit. 5. 3. 2011].
- DIAP (2011). *Perfil da equipe ministerial de Dilma*. Dostupné z WWW: <<http://www.diap.org.br/index.php/executivo/equipe-de-governo/dilma>> [5. 3. 2011].
- DODD, L. C. (1976). *Coalitions in Parliamentary Governments*. Princeton: Princeton University Press. ISBN 978-0-6910-7564-8.
- DOŠEK, T. (2010). Chile: konsezuální politika a postupný návrat k demokracii. In NĚMEC, J. a kol.: *Komparace politických systémů. Politické systémy Latinské Ameriky*. Praha: Oeconomica, s. 134-174. ISBN 978-8024-51740-7.
- FIGUEIREDO, A. Ch. (2007). Government Coalitions in Brazilian Democracy. *Brazilian Political Science Review*. Vol. 1, no. 2, s. 182-216. ISSN 1981-3821.

- GALLO, A. (2006). Modelos de Gobiernos de Coalición en Sudamérica. *Revista Austral de Ciencias Sociales*. No. 11, s. 35-58. ISSN 017-3202.
- CHAISTY, P.; CHEESEMAN, N.; POWER, T. J. (s.d.). *Coalitional Presidentialism in Africa, Latin America and Postcommunist Europe: Dynamics of Executive-Legislative Relations in New Democracies*. Dostupné z WWW: <http://www.area-studies.ox.ac.uk/__data/assets/pdf_file/0010/37099/Project_Description.pdf> [10. 12. 2011].
- CHASQUETTI, D. (2001). Democracia, multipartismo y coaliciones en América Latina: evaluando la difícil combinación. In LANZARO, J. (ed.): *Tipos de presidencialismo y coaliciones políticas en América Latina*. Buenos Aires: CLASCO, s. 319-359. ISBN 950-9231-65-7.
- CHEIBUB, J. A.; LIMONGI F. (2010). From Conflict to Coordination: Perspectives on the Study of Executive-Legislative Relations. *RIEL – Revista Ibero-Americana de Estudios Legislativos*. Vol. 1, no. 1, s. 38-53. ISSN 071
- CHEIBUB, J. A.; PRZEWORSKI, A.; SAIEGH, S. M. (2004). Government Coalitions and Legislative Success Under Presidentialism and Parliamentarism. *British Journal of Political Science*. Vol. 34, no. 4, s. 565-587. ISSN 0007-1234.
- KOUBA, K. (2011). Stabilita stranických systémů v Latinské Americe v letech 1990 až 2010. In FIALA, V., STRMISKA, M., SPRINGEROVÁ, P. a kol. *Teoretické a metodologické problémy výzkumu politických stran Afriky, Asie, Latinské Ameriky a Oceánie*. Hradec Králové, Brno, Ústí nad Orlicí: Oftis, s. 214-262. ISBN 978-80-7405-149-4.
- LAMOUNIER, B.; AMORIM NETO, O. (2005). Brazil. In NOHLEN, D. (ed.). *Elections in the Americas: A Data Handbook. Vol. 2 South America*. Oxford: Oxford University Press, s. 163-252. ISBN 978-0-1992-8358-3.
- LANZARO, J. (ed.). (2001). *Tipos de presidencialismo y coaliciones políticas en América Latina*. Buenos Aires: CLASCO. ISBN 950-9231-65-7.
- LAVAR, M.; BUDGE, I. (1992). *Party Policy and Coalition Government*. London: Macmillan. ISBN 978-0-3335-5617-7
- LAVAR, M.; SHEPSON, K. A. (1996). *Making and Breaking Governments: Cabinet and Legislatures in Parliamentary Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0-521-43245-6.
- LAVAR, M.; SCHOFIELD, N. (1991). *Multiparty Government: The Politics of Coalition in Europe*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-4720-8562-0.
- LLANOS, M.; MARSTEINTREDET, L. /eds./ (2010). *Presidential Breakdowns in Latin America. Causes and Outcomes of Executive Instability in Developing Democracies*. New York: Palgrave Macmillan. ISBN 978-0-230-61819-0.
- LINZ, J. J. (1990a). The Perils of Presidentialism. *Journal of Democracy*. Vol. 1, no. 1, s. 51-69. ISSN 1086-3214.
- LINZ, J. J. (1990b). The Virtues of Parliamentarism. *Journal of Democracy*. Vol. 1, no. 4, s. 84-91. ISSN 1086-3214.
- MAINWARING, S. (1992). Brazilian Party Underdevelopment in Comparative Perspective. *Political Science Quarterly*. Vol. 107, no. 4, s. 677-707. ISSN 1538-165X.
- MAINWARING, S. (1993). Presidentialism, Multipartism, and Democracy. The Difficult Combination. *Comparative Political Studies*. Vol. 26, no. 2, s. 198-228. ISSN 0010-4140.
- MAINWARING, S. (1999). *Rethinking Party Systems in the Third Wave of Democratization. The Case of Brazil*. Stanford: Stanford University Press. ISBN 0-8047-3059-8.
- MAOR, M. (1998). *Parties, Conflicts and Coalitions in Western Europe. Organizational determinants of coalition bargaining*. London, New York: Routledge. ISBN 978-0-2034-2934-1.

- MARTIN, L. W.; VANBERG, G. (2011). *Parliaments and Coalitions. The Role of Legislative Institutions in Multiparty Governance*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-960788-4.
- MAYORGA, R. A. (2001). Presidencialismo parlamentarizado y gobiernos de coalición en Bolivia. In LANZARO, J. (ed.): *Tipos de presidencialismo y coaliciones políticas en América Latina*. Buenos Aires: CLASCO, s. 101-136. ISBN 950-9231-65-7.
- MELO, C. R. (2004). *Retirando as Cadeiras do Lugar. Migração Partidária na Câmara dos Deputados (1985–2002)*. Belo Horizonte: UFMG. ISBN 978-85-7041-4335.
- MÜLLER, W.; STRØM, K. (eds.). (2003). *Coalition Governments in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-1982-9761-1.
- NĚMEC, J. (2008). Brazil: “Mid-term” executive elections 2006 and continuous fragmentation of the party system. In SPRINGEROVÁ, P.; ŠPIČANOVÁ, L.; NĚMEC, J. (eds.). *Election Year 2006: Latin America at the Crossroads?* Praha: AMO, s. 95-113. ISBN 978-80-87092-03-3.
- NĚMEC, J. (2011). Brazilské volby 2010: konsolidace dvoublokového multipartismus? *Politologická revue*. Vol. 17, no. 1, s. 101-118. ISSN 1211-0353.
- NICOLAU, J. (2006). Voto personalizado e reforma eleitoral no Brasil. In SOARES, G. A. D.; RENNÓ, L. R. (eds.). *Reforma política. Lições da história recente*. Rio de Janeiro: Editora FGV, s. 23-33. ISBN 978-85-2250-5418.
- NOVÁK, M. (1996). Volby do Poslanecké sněmovny, vládní nestabilita a perspektivy demokracie v ČR. *Sociologický časopis*. Vol. 32, no. 4, s. 407-422. ISSN 0038-0288.
- NOVARO, M. (2001). Presidentes, equilibrios institucionales y coaliciones de gobierno en Argentina (1989–2000). In LANZARO, J. (ed.). *Tipos de presidencialismo y coaliciones políticas en América Latina*. Buenos Aires: CLASCO, s. 51-100. ISBN 950-9231-65-7.
- PASQUARELLI, B. V. L. (2010). Formación de coaliciones y apoyo partidario en el presidencialismo brasileño y chileno. In TRISTÁN, E. R.; GONZÁLEZ, P. C. (eds.): *200 años de Iberoamérica (1810–2010). Congreso Internacional. Actas del XIV Encuentro de Latinoamericanistas Españoles. Santiago de Compostela 15–18 de septiembre de 2010*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, s. 2131-2152. ISBN 978-84-9887-290-3.
- POGUNTKE, T.; WEBB, P. D. (eds.). (2010). *The Presidentialization of Politics. A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-1992-5201-5.
- POWER, T. (2010). Optimism, Pessimism, and Coalitional Presidentialism: Debating the Institutional Design of Brazilian Democracy. *Bulletin of Latin American Research*. Vol. 29, no. 1, s. 18-33. ISSN 1470-9856.
- POWER, T.; ZUCCO JR., C. (2009). Estimating Ideology of Brazilian Legislative Parties, 1990–2005. *Latin American Research Review*. Vol. 44, no. 1, s. 218-246. ISSN 0023-8791.
- PRIDHAM, G. (ed.). (1986). *Coalitional Behaviour in Theory and Practice: An Inductive Model for Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0-5213-0537-2.
- RAILE, E. D.; PEREIRA, C.; POWER, T. J. (2011). The Executive Toolbox: Building Legislative Support in a Multiparty Presidential Regime. *Political Research Quarterly*. Vol. 64, no. 2, s. 323-334. ISSN 1065-9129.
- RIKER, W. H. (1962). *The Theory of Political Coalitions*. New Haven: Yale University Press. ISBN 0-313-2429-92.
- ŘÍCHOVÁ, B. (2000). *Přehled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. Praha: Portál. ISBN 80-7367-177-8.

- ŘÍCHOVÁ, B. a kol. (2006). *Vládní modely v parlamentních systémech*. Praha: Univerzita Karlova. ISBN 978-80-86731-00-1.
- SARTORI, G. (2001). *Srovnávací ústavní inženýrství. Zkoumání struktur, podnětů a výsledků*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 80-85850-94-X.
- SARTORI, G. (2005). *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 80-7325-062-4.
- SOUZA, M. C. C. (1976). *Estado e Partidos Políticos no Brasil (1930–1964)*. São Paulo: Alfa-Omega. ISBN 85-29501-07-1.
- STEPAN, A.; SKACH, C. (1993). Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation: Parliamentarism versus Presidentialism. *World Politics*. Vol. 46, no. 1, s. 1-22. ISSN 1086-3338.
- STRMISKA, M. (1999). Fragmentace a polarita v latinskoamerických systémech politických stran. *Politologický časopis*. Vol. 6, no. 1, s. 4-30. ISSN 1211-3247.
- ŠUŠLÍKOVÁ, L. a kol. (2009). *Vládní modely a koaliční chování ve vybraných systémech*. Praha: Univerzita Karlova. ISBN 978-80-25458-57-0.
- WARWICK, P. V. (1994). *Government Survival in Parliamentary Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0-5214-7028-5.
- ZUCCO JR., C. (2009). *Esquerda, Direita e Governo: A ideologia dos partidos políticos brasileiros*. Příspěvek na semináři „Legislator Views of Brazilian Governance“, Oxford University. Dostupné z WWW: <<http://fas-polisci.rutgers.edu/zucco/papers/paper-esquerda-direitagoverno.br.pdf>> [5. 3. 2011].